

Христина Габаковська

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії та філософії права,
gabakovska@ukr.net

Тарас Гарасимів

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
заступник директора – декан повної вищої освіти,
доктор юридичних наук, професор
кафедри теорії та філософії права,
Garasumiv_@ukr.net

ПРОБЛЕМА БУТТЯ ЛЮДИНИ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

© Габаковська Х., Гарасимів Т., 2017

У статті на основі цивілізаційного підходу ґрунтовно проаналізовано питання буття людини. Запропонований підхід вирішення проблеми цілісності буття людини дає можливість багатоплановості цього питання: питання смислу і цінності людського буття, унікальності людської природи та сутності внутрішнього світу та визначення в ньому. Визначено суттєві аспекти цілісності особистості, здійснено аналіз та уточнено поняття цілісності буття людини у психолого-антропологічному та філософсько-правовому контекстах. Доведено, що науковець має виходити з природи та сутності особистості як певної системи знань, що потребує своєї інтерпретації в плані самоорганізації щодо вимог, закономірностей розвитку людського буття та цивілізації зокрема.

Ключові слова: буття; індивід; людина; особистість; індивідуальність; розум; світогляд; цивілізаційний підхід.

Кристина Габаковская, Тарас Гарасымив

ПРОБЛЕМА БЫТИЯ ЧЕЛОВЕКА: ЦИВИЛИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ ПОДХОД

В статье на основе цивилизационного подхода основательно проанализированы вопросы бытия человека. Предложенный подход к решению проблемы целостности бытия человека дает возможность многоплановости данного вопроса: вопрос смысла и ценности человеческого бытия, уникальности человеческой природы и сущности внутреннего мира и определения в нем. Выделены существенные аспекты целостности личности, осуществлен анализ и уточнено понятие целостности бытия человека в психолого-антропологическом и философско-правовом контексте. Доказано, что ученый должен исходить из природы и сущности личности как определенной системы знаний, требует своей интерпретации в плане самоорганизации в отношении требований, закономерностей развития человеческого бытия и цивилизации в частности.

Ключевые слова: бытие; индивид; человек; личность; индивидуальность; ум; мировоззрение; цивилизационный подход.

Christina Habakovs'ka
Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Theory and Philosophy of Law

Taras Harasymiv
Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Theory and Philosophy of Law
Sc.D., Prof

PROBLEM HUMAN EXISTENCE: CIVILIZATION-LEGAL APPROACH

On the basis of civilized approach thoroughly analyzed the question of human existence. The approach to solve the problem of being human integrity enables the enigma of this issue: the question of meaning and value of human existence, uniqueness and essence of human nature and definition of inner peace in it. Vyznačeno relevant aspects of the integrity of the individual, analyzed and clarified the concept of integrity of human existence in the psychological, anthropological and philosophical and legal contexts. Proved that the scientist has come from nature and essence of the individual as a certain system of knowledge that needs its interpretation in terms of the requirements of self-organization, patterns of human life and civilization in particular.

Key words: life; individual; man; personality; individuality; mind; outlook; civilizational approach.

Постановка проблеми. З'ясування особливостей співвідношення цивілізації та особистості мають для соціально-філософського дослідження гуманітарної проблематики утвердження людини у світі принципове значення, оскільки відкривають новий напрям глобального осмислення сучасної епохи. Вони визначають горизонти того повороту в методології наукових досліджень функціонування соціуму, від якого залежить майбутнє як окремої людини, так і суспільства загалом. Практика особистого та суспільного життя людей переконала багатьох науковців у неефективності формаційного підходу до реалій сьогодення і змусила шукати інші шляхи осягнення соціально-історичного процесу, врахування в ньому ролі культури, як могутнього фактора його розвитку. А це можливо завдяки цивілізаційному підходові до аналізу процесів соціально-історичного буття людини.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема особистості зосереджена здебільшого у психології, в царині філософської антропології, культурології, праві таких досліджень замало, хоч є безліч різноманітних концептів щодо означеного питання. Звернення до буття особистості на основі цивілізаційного підходу є надзвичайно актуальним у просторі філософії та права.

Мета наукової розвідки – визначити на основі цивілізаційного підходу визначальні аспекти буття людини.

Виклад основного матеріалу. Витоки філософського пізнання особистості знаходимо у філософії Давньої Індії, де людину розуміли як частину світової душі, а людське життя – як перманентний потік перероджень. У ранній античній філософії людину розглядали як частину Космосу, тобто як мікрокосм. Платон виокремлював у людській душі три начала – розумне, афективне, жадаюче. Інший представник класичної античної філософії – Аристотель – розглядав

людину як політичну істоту. Середньовічні філософи Августин Блаженний і Тома Аквінський, наголошували на божественній сутності людини, при цьому перший відстоював протилежність душі й тіла, а другий наголошував на їхній єдності.

В епоху Відродження з'явилося розуміння особистості, що збігається із сучасним, тобто акцентування не просто на окремішності, а на самоцінній соціальній індивідуальності, соціальному суб'єктові, який діє самостійно. Про це свідчать, зокрема, етимологічні дослідження, які демонструють, що саме в цей час поняття “особистість” (personality – англ., personnalite – франц.) наповнилося сучасними значеннями самостійності, унікальності, індивідуальності, з чітко вираженим винятковим соціальним характером. Це було пов'язано з необхідністю протиставити середньовічному поняттю “людина”, яке трактували як результат божественного промислу, продукт вищих сил [1, с. 19]. Саме в епоху Відродження у соціально-філософській думці зародився дискурс щодо природи і сутності особистості. По-різному трактували особистість італійські гуманісти, які звеличували свободу, розум, активність, дієвий стиль життя, прагнення до земного щастя і самоствердження.

У новочасну епоху Р. Декарт пов'язував сутність людини з її мисленням, І. Кант підкреслював моральний характер природи людини, а Г. Гегель вважав її духовною істотою, продуктом світового розуму. Й. Фіхте головну ознаку людини бачив у її діяльності, а Л. Фейєрбах розглядав людину як природну істоту, суть якої визначається любовним ставленням до ближнього. Натомість, на думку К. Маркса, сутність людини визначається сукупністю суспільних відносин. А. Шопенгауер розуміє людину як найвищий вияв волі до життя, а Ф. Ніцше – як проміжну стадію еволюції до Надлюдини. Отже, філософські визначення особистості репрезентують декілька змістових ліній, які акцентують на розумінні особистості як істоти: 1) природної; 2) мислячої (духовної); 3) діяльної; 4) предметної; 5) соціальної (суспільної) тощо [2, с. 55].

У психологічній науці особистість розглядають крізь призму багатьох концепцій, які називають концепціями особистості. Це аналітична психологія (К. Юнг), антипсихіатрія (Р. Лейнг), антропологічна теорія (Ч. Ломброзо), бігевіоральні теорії особистості, гештальт-терапія (Ф. Перлз), гуманістична психологія (К. Роджерс), гуманістичний психоаналіз (Е. Фромм), диспозиційна теорія особистості (Г. Оллпорт), індивідуальна психологія (А. Адлер), католицький екзистенціалізм (Г. Марсель), конституціональні теорії особистості, концепція “людинознавства” (Б. Анан'єв), культурно-історична теорія (Л. Виготський), логотерапія (В. Франкл), марксистські теорії особистості, міжособистісна теорія психіатрії (Г. Салліван), неопсихоаналіз (К. Горні), онтопсихологія (А. Менегетті), оргонна психотерапія (В. Райх), персоналістська психологія (В. Штерн), персонологія (Г. Меррей), раціональна психологія (Е. Шпрангер), психоаналіз (З. Фрейд), психодрама (Я. Морено), психологія відносин (В. М'ясіщев), психологія поведінки (П. Жане), психологія свідомості (В. Джемс), п'ятифакторна модель особистості, рефлексологічна теорія (В. Бехтерев), система дзен-буддизму, соціально-когнітивна теорія (А. Бандура), структурний психоаналіз (Ж. Лакан), теорія діяльності (А. Леонтьєв), теорія інтегральної індивідуальності (В. Мерлін), теорія особистісних конструкторів (Дж. Келлі), теорія первинної травми (О. Ранк), теорія поля (К. Левін), теорія ролей, теорія самоактуалізації (А. Маслоу), теорія соціального навчання (Дж. Роттер), теорія установки (Д. Узнадзе), трансакційний аналіз (Е. Берн), трансперсональна психологія (С. Гроф), факторні теорії особистості, філософсько-психологічна концепція (С. Рубінштейн), християнський персоналізм (Е. Мун'є), екзистенціальна психологія особистості, епігенетична теорія (Е. Еріксон), естетико-філософська концепція особистості (М. Бахтін) та інші [3]. Розглянемо три найвідоміші концепції особистості, які, фактично, слугували фундаментом для виникнення більшості з перерахованих вище концепцій і навіть сьогодні є першоджерелом сучасних психологічних визначень особистості. Йдеться про класичний психоаналіз, бігевіоризм, екзистенціалізм та їхні інтерпретації.

У структурі особистості, яку запропонував З. Фрейд, як у всьому філософському світогляді, що ґрунтується на принципах психоаналізу, провідне місце займає несвідомий, конфліктний внутрішній світ особистості. Представники неспсихологічних напрямів здійснювали спроби відійти від фрейдівського біологізаторського трактування особистості. Відштовхуючись від соціально-

культурної зумовленості духовного світу особистості, вони наголошували на обмеженій ролі сексуального потягу, що є домінантним у класичному психоаналізі. Зокрема, К. Юнг не поділяв поглядів З. Фрейда щодо розуміння сутності природи несвідомого, вважаючи, що інстинкти мають символічну, а не біологічну природу. Критикуючи Фрейда за натуралізм у розумінні природи людини, К. Хорні підкреслює значення культурних і соціальних чинників у становленні людини. Однак вона залишається на позиції психоаналізу щодо ролі несвідомих прагнень, які визначають людську поведінку. На її думку, “навколишнє середовище залишається тільки фоном, на якому розігрується напружена психічна драма емоцій, що протидіють” [4, с. 114].

Е. Фромм переглянув положення й висновки класичного психоаналізу і сформулював власну концепцію “гуманного психоаналізу”. Філософ підкреслював суперечливу сутність людини, іманентну її буттю. Людина належить природі як біологічна істота і водночас підноситься над нею як розумна і духовна істота. Отже, усі інтерпретації неопсихоаналізу, за якими людина вважається біологічною істотою, соціальне розглядають як зовнішнє щодо самої людини. Головними витокami індивідуального розвитку особистості, згідно з психоаналізом і неопсихоаналізом, є внутрішні сили [5, с. 29–30].

Представники екзистенціалізму, або “філософії існування” (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Г. Марсель, А. Камю) основну увагу зосереджували на дослідженні індивідуального людського буття. Коло проблем, які окреслили екзистенціалісти, засвідчує прагнення збагнути внутрішній світ людини, “закинутої у світ”. Вона веде справжнє і несправжнє існування, котре характеризують свобода й відповідальність, вибір і тривога, страх втрати сенсу життя тощо. М. Гайдеггер через справжнє і несправжнє існування як два ступені особистісного буття будує своє розуміння особистості, наділеної відчуттям власної неповторності, індивідуальності та усвідомлення власної скінченності. Тенденція звільнення особистості від будь-яких загальнозначущих суспільних норм, що притаманна екзистенціалізму, найяскравіше виражена в антропології Ж.-П. Сартра, де проблема особистості постає як проблема вибору, визначення місця окремої людини в суспільній системі [6, с. 32–33]. Отже, в екзистенціалізмі особистість розуміють через її внутрішній світ, але, на відміну від психоаналізу, тут провідну роль відіграє свідомість, завдяки якій людина приймає рішення і робить вибір.

У класичному бігевіоризмі людину розглядали через її зовнішню поведінку, яку інтерпретували як сукупність реакцій та стимулів на дію зовнішнього середовища (ідеться, насамперед, про підхід Д. Ватсона). Однак інтеракційний напрям у психології, що склався на ґрунті бігевіоризму, значно пов’язаний із проблемами особистості й соціальних контактів індивіда [6, с. 34]. Теорія символічного інтеракціонізму розглядає особистість як сукупність її соціальних ролей, звідси – друга назва цієї теорії – “теорія ролей”. Згідно з поглядами її представників (Дж. Мід, Г. Блумер, Е. Гоффман, М. Кун та інші), людина у своєму житті, у спілкуванні з іншими людьми, у діяльності ніколи не залишається “просто людиною”, а завжди виконує ту чи іншу роль, є носієм певних соціальних функцій і суспільних нормативів. З позицій цієї теорії виконання ролі має велике значення для розвитку особистості людини. Формування психіки, психічної діяльності, соціальних потреб відбувається не інакше, як у процесі реалізації певних суспільних рольових функцій [7, с. 104–111]. Отже, в інтеракціоністському напрямі особистість має соціальний вимір завдяки виконанню рольових функцій, які зумовлені зовнішніми, а не внутрішніми чинниками.

Сучасні психологічні концепції визначення особистості ґрунтуються на внутрішньому світі людини з урахуванням впливу зовнішніх чинників. Зокрема, С. Рубінштейн визначає особистість як сукупність внутрішніх умов, детермінованих зовнішніми впливами [8, с. 127].

Отже, зазначені філософські системи й психологічні концепції відрізняються тим, що перебільшують роль біологічного, психічного або соціального в природі особистості, а значить – недооцінюють інші аспекти, а тим більше – їхню органічну єдність, яка має першочергове значення для цілісного розуміння особистості.

Сучасні філософсько-психологічні дослідження природи людини виявили обмеженість біосоціального її трактування. Специфіку природи людини можна окреслити принаймні трьома ознаками.

По-перше, у тривалій суперечці про співвідношення біологічного й соціального нібито забули про третій чинник – психічний. Адже природа людини визначається не лише задатками (біологічним) і соціальним середовищем і вихованням (соціальним), але й внутрішнім “Я”, тобто психічним. Під “психічним” розуміють внутрішній духовний світ людини – його свідомі і несвідомі процеси, волю, переживання, пам’ять, характер, темперамент тощо.

По-друге, вивчення людини з погляду єдності природного і соціального дає змогу зрозуміти її як частину універсуму, а отже – дає підстави деяким сучасним ученим розглядати людину як космічну істоту. Такий статус людини зумовлений антропним принципом, згідно з яким природа, універсум мають таке співвідношення світових констант, за якого стає принципово можливим виникнення людського життя.

По-третє, біологічне в людині відрізняється від природно-біологічного, хоч і не є чимось надприродним. Біологічне є соціалізоване й окультурене, таке, що змінило свою суть у процесі еволюції. Антропогенез формує нову істоту – людину, яка, виокремившись із природи, містить притаманні їй ознаки, які не вичерпуються природним. Людина має нову якість, суть якої наука до кінця ще не збагнула. Природу людини можна пояснити через культуру, у якій біологічне і соціальне перебувають у знятому (соціалізованому, окультуреному) вигляді. Реалізуючись через біологічне й соціальне, людське знаходить вияв, з одного боку, у психологічному, моральному, естетичному, релігійному, політичному, а з іншого – в індивідуальному й суспільному, груповому й колективному, особистому й загальному. Існує безліч прикладів, коли людське може зберігатися навіть за умов тривалої ізоляції від суспільства і бути втраченим за умов якнайтісніших контактів з ним. Отже, природу людського як культурного вчення ще належить розгадати, описати, відтворити.

Багатовимірність поняття “людина” окреслюється термінами “особистість”, “індивід” та “індивідуальність”. Серед радянських філософів дискусії з приводу співвідношення цих категорій почалися з 60-х років минулого століття. Зокрема, Б. Ананьєв одним із перших розглядав структуру людини як індивіда, особистості й індивідуальності. Пишучи про людину як індивіда, учений має на увазі її природні особливості, анатоמו-фізичну основу особистості [10]. Такий підхід поділяють й інші науковці, вважаючи, що в понятті “індивід” концентруються передусім біологічні властивості, а соціальні описує поняття “особистість”.

Іншої думки дотримується О. Леонтєв. На його переконання, поняття “індивід” виражає певну цілісність, особливості конкретного суб’єкта, що виникають на ранніх етапах розвитку життя. Індивід, зазначає учений, – це, насамперед, генотипне утворення, його формування триває і в онтогенезі (протягом життя). У міру розвитку індивіда дедалі виразнішим стає відокремлення природних і набутих особливостей. Іншими словами, індивіди індивідуалізуються.

Пізніше, у 80-х роках минулого століття, радянські філософи погодилися на тому, що здавна й до наших днів категорію “індивід” в усіх гуманітарних науках використовують для означення окремо взятої людини, тобто як “одиночного представника людського роду” [9, с. 470]. Саме в такому значенні термін вживають у філософських працях останніх років. Зокрема, учені вважають, що поняття “індивід” означає окремішність існування людського, що поєднує природне, біологічне, психологічне і соціальне, тобто відтворює в одній особі всі людські якості [3, с. 61]. У підручнику з філософії поняття “індивід” визначено як “соціальний атом, окрема людина, окремий представник людського роду і член якоїсь соціальної спільноти” [11, с. 472].

Поняття особистості, за О. Леонтєвим, як і поняття індивіда, виражає цілісність, але особливу. Особистістю не народжуються, особистістю стають. Отже, особистість – це цілісність, зумовлена соціальними чинниками. У філософському словнику особистість тлумачать як “суб’єкта суспільних відносин, носія свідомості та системи суспільно значущих якостей” [9, с. 470]. Синтезуючи дві основні концепції особистості – як функціональну (рольову) характеристику людини і як її сутнісну характеристику, А. Спіркін визначає особистість як індивідуального носія суспільних відносин і функцій, суб’єкт пізнання та перетворення світу, прав і обов’язків, етичних, естетичних та всіх інших соціальних норм. У наведених та у багатьох інших визначеннях особистості акцентується на соціально значущих рисах та якостях індивіда. Також особистість визначається як істота цілісна, що об’єднує соціальні та природні якості.

Проблему індивідуальності радянські науковці, як і сучасні українські, також розуміли і розуміють неоднаково. Одні автори вважали індивідуальність властивістю особистості. Зокрема, М. В. Дьомін зазначає: “Особистість – це така істота, у якій загальні соціальні властивості знаходять індивідуально-неповторне вираження, тому особистість – це завжди індивідуальність” [12, с. 53]. Інші учені категорію “індивідуальність” пов’язують суто з категорією “індивід”, а не “особистість”. Відповідно до такого підходу, індивідуальність є складовою цілісної природи індивіда як окремої людини, яка розвиває і зміцнює свою особливість, а категорія “особистість” містить усі вияви людського, усі характерні ознаки, притаманні людині як представникові людського роду.

Найвдалішим видається поєднання обох підходів, що простежується у працях Б. Ананьєва і К. Платонова. На думку Б. Ананьєва, індивідуальність – це не лише сукупність індивідуально-психологічних особливостей, але й єдність та взаємозв’язок властивостей людини як особистості й суб’єкта діяльності, у структурі якої функціонують її індивідуальні властивості. Індивідуальність учений розуміє як вищу ланку в ієрархічній тріаді “індивід – особистість – індивідуальність” [13, с. 173–178]. К. Платонов проблему індивідуальності розглядає як систему особливостей людини як індивіда, як організму і як особистості. На його думку, включаються такі рівні: соматоморфологічної індивідуальності, що проявляється на фотографії; біохімічної індивідуальності, що проявляється у несумісності тканин і алергіях; фізіологічної індивідуальності, що передається через індивідуальність нервізму, а це спільне для людини й безхребетних тварин; процесуальної психічної індивідуальності – суб’єктивного, яка є вищою для людини лише в момент народження; змістовної психічної індивідуальності, притаманної людині як особистості, як продукту її взаємодії зі світом; соціально-психологічної індивідуальності, що є продуктом спілкування зі старшим поколінням і визначає індивідуальність творчості особистості [13, с. 60–61].

Вирішення проблеми індивідуальності у трактуванні Б. Ананьєва і К. Платонова – ще один шлях розв’язання окресленої раніше дилеми співвідношення природного та соціального. У такому контексті всі прояви індивідуальності певною мірою спираються на природну основу, але вони формуються та удосконалюються під час суспільної практики. Індивідуальність, як зазначає український психолог П. Горностай, є розв’язанням протиріччя між біологічним і соціальним у людині. Якщо індивіда розглядати як осередок біологічних начал, розвиток яких описано поняттям дозрівання (тобто розвиток внутрішніх потенцій), то особистість є соціальною сутністю, і її розвиток описано поняттям формування (тобто зміна під впливом зовнішніх чинників). Зняття протиріччя, синтез біологічного і соціального зумовлюють саморозвиток людини [14, с. 325–330].

Усі люди унікальні та неповторні, але, водночас, у багатьох є чимало соціально спільного, на основі якого розробляють типології особистості. Причому типології особистості, що їх формулюють у межах різних наук, істотно різняться між собою.

Ідея типології найяскравіше представлена класичним ученням про типи темпераменту. Пізніше вона охопила характерологію та проникла у персонологію – вчення про особистість. Класичні психологічні типології особистості належать Лазурському, Юнгу, Кречмерову, Фрейдю, Айзенку. Радянські психологи вважали, що класичні психологічні типології є радше принципами класифікації, ніж типологією, і є методами добору діагнозу особистості, і використовували інший підхід до типології особистості. Зокрема, радянські психологи виокремлювали типи особистості на основі суспільної цінності потреб, притаманних людині, мотивів, що їх виражають, та характерних форм самовираження та самоутвердження (тип творця, тип споживача і тип руйнівника); залежно від способів організації особистістю життя в ціннісно-часовому аспекті (стихійно-буденний, функціонально-діючий, споглядальний та споглядально-перетворювальний типи) тощо.

В основу сучасної психологічної типології, витоки якої знаходимо у творах давньогрецького натурфілософа Гіппократа, ідеї якого розвивав німецький філософ І. Кант, а остаточно узагальнив Б. Теплов, покладено особливості психічної діяльності людей (темп, швидкість, ритм, інтенсивність психічних процесів). Отже, за параметрами психіки виокремлюють чотири типи особистості: *сангвіністичний* – висока нервово-психічна активність, різноманітність і багатство міміки, емоційна вразливість і виразність, мобільність тощо; *холеричний* – надзвичайно висока нервово-психічна активність і енергійність дій, різкість та стрімкість рухів, висока імпульсивність, яскраве вираження

емоційних переживань, певна неврівноваженість, нестриманість, запальність; *меланхолійний* – стриманість та приглушеність моторики, значна емоційна реактивність, глибина та стійкість почуттів і слабе зовнішнє їх вираження; *флегматичний* – низький рівень активності поведінки та стриманість, повільність дій, спокійність міміки, мови, постійність та глибина почуттів і настрою [11, с. 478]. Також поширеною в психології є типізація особистості залежно від характеру поєднання основних властивостей нервової системи (реактивність, сензитивність, екстравертивність чи інтровертивність тощо).

Особливу роль у типології особистості відіграє соціоніка як наука, що вивчає стійкі типи людей, людських колективів на основі енерго-інформаційного обміну між ними, соціально-психологічну типологію особистості та міжособистісних відносин. Стандартний соціонічний підхід передбачає діагностику шістнадцяти варіантів особистості на основі генетично закріпленого каркасу мотивів людини, який несвідомо керує її діями на фізичному, психологічному, соціальному та інтелектуальному рівнях. Соціонічна типологія ґрунтується на шістнадцяти визначених комбінаціях таких пар психологічних ознак, як екстравертність та інтровертність, раціональність та ірраціональність, сенсорність та інтуїтивність, логічність та етичність. Соціоніки вважають, що кожна людина вільна у виявах власної індивідуальності, як 1/16-ї частки суспільства.

Виокремлення цивілізаційної моделі особистості в сучасній антропософії пов'язане з дедалі вагомішою роллю цивілізаційного процесу. Причому визначення цивілізаційної моделі особистості можна розглядати у контексті різноманітних інтерпретацій. Перша бере за основу значення цивілізації як техніки, способів організації економіки та політичного життя. У такому аспекті цивілізаційна модель особистості окреслює основні риси сучасної людини постіндустріального суспільства. Крім того, поняття цивілізаційного процесу, як зазначає російський учений Б. Марков, містить не лише технічні досягнення, але й організованість, упорядкованість душевного життя [15], що надає особистості таких рис, як стриманість і далекоглядність, самоконтроль і самодисципліна, відповідальність і порядність.

Друга інтерпретація відштовхується від ширшого розуміння цивілізації як локально-культурного утворення. Американський учений С. Хантінгтон доходить висновку, що культура є загальною темою кожного визначення цивілізацій та виокремлює такі загальні риси цивілізації, як мова, історія, звичаї, інститути, релігія, підкреслюючи особливу роль останньої [16, с. 114–147]. У всіх класифікаціях світових цивілізацій завжди виокремлюють Схід і Захід, які породжені відповідними мегакультурами. Східний і західний типи культури визначають дві цивілізаційні моделі особистості – західну і східну. Відмінності цих типів, передусім, у ментальності. Вона безпосередньо виражає дух народу, який може бути прихований у привнесених ззовні естетичних формах. Найяскравіше ментальність виявляється у міфології та релігії, які є духовно-онтологічними основами культури. Західна культура основана на поєднанні античної і християнської культур, пронизаних спадкоємністю. Основними цінностями західного буття є особистість та її практика технічного перетворення природи та історії. Ідея свободи особистості впливає із самої сутності християнського світосприйняття, на якому базується західна культура. У католицькій і православній культурі свобода особистості – це свобода вибору між добром і злом, у протестантській – свобода дії. Щодо ідеї та практики технічного оволодіння природою як об'єктом, що має підпорядковуватися людині, то у західній культурі людину сприймають як вінець природи, що дає їй право змінювати природу для задоволення своїх потреб, які зростають. Ідея історії, що має початок, спрямованість і завершення, надає людському розвитку сенс, відмежовує його від еволюційного процесу природи [17, с. 11]. Отже, особистість західного типу – це вільна особа, яка вибирає свій життєвий шлях і творить реалії життя, наповнює його змістом і підпорядковує собі природу.

Висновки. Можна стверджувати, що специфіка цивілізаційного підходу до аналізу проблем розвитку особистості в соціальній філософії характеризується певними вимогами:

По-перше, науковець має виходити з природи та сутності особистості як певної системи знань, що потребує своєї інтерпретації в плані самоорганізації щодо вимог, закономірностей

розвитку людського буття та цивілізації зокрема.

По-друге, не нав'язувати вимог цивілізації до особистості та не підганяти її під штампи, норми, стилі цивілізаційного процесу за правилом: “Якщо дійсність не погоджується з теорією, то тим гірше для дійсності”. Тут має діяти принцип поєднання змін соціальної реальності та активності людських індивідів. Інакше матимемо справу з рецидивами нав'язування громадянам цінностей інших, чужих культур. А це відбувається всупереч розвитку особистості та породжує її девіантну поведінку. Людський індивід має навчитися жити в умовах цивілізації, виховуючи в собі вміння терпіти і чекати, а також діяти тоді, коли цього потребують обставини, коли відкриваються для цього реальні можливості, а не просто бажання діяти, викликане світом віртуальної, ілюзорної реальності.

Якщо у формаційному підході при аналізі проблематики розвитку особистості останню розглядали як “ансамбль” соціальних властивостей індивіда, як зведення (редукцію) індивідуального до соціального, то в цивілізаційному – особистість виступає як спосіб людського буття. Це – форма діяльнісного буття людських індивідів, завдяки якій все соціальне зводиться до індивідуального. Унаслідок такого зведення здійснюється людська суб'єктивність і відбувається уособлення людини як шлях її самотворення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гарасимів Т. З. *Природа людини в контексті цивілізаційного підходу* / Т. З. Гарасимів // *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. – Харків: ХНУВС, 2007. – Вип 37. – С. 18–27.
2. Бекешикіна І. Э. *Структура личности: методологический анализ* / Ирина Эриковна Бекешикіна. – Киев: Наукова думка, 1986. – 129 с. 3. *Культура. Идеология. Особистість: методолого-світоглядний аналіз* / Л. Губернський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 272 с.
4. *Психология личности : словарь-справочник* / под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. – Киев: Рута, 2001. – 320 с. 5. Уэллс Г. *Крах психоанализа : от Фрейда к Фромму* / Гарри Уэллс. – Москва, 1968. – С. 114. 6. *Теория личности* / под ред. проф. В. Ф. Сержантова. – Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та. – 1982. – С. 29–34. 7. Горностай П. П. *Психологічні ролі в структурі особистості* / П. П. Горностай // *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. – К., 2000. – Вип. 2 (5). – С. 104–111. 8. Рейнвальд Н. И. *Личность как предмет психологического анализа* / Наталия Ивановна Рейнвальд. – Харьков: Издательское объединение “Вища школа” при Харьковском государственном университете. – 1974. – 164 с. 9. *Філософський словник* / за ред. В. І. Шинкарука. – Київ : Головна редакція радянської енциклопедії. – 1986. – 798 с. 10. *Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды* / Борис Герасимович Ананьев; [в 2 т.]. – Москва: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 229 с. 11. *Філософія: підручник* / за заг. ред. проф. М. І. Горлача, проф. В. Г. Кременя, проф. В. К. Рибалка. – Харків: Консум, 2001. – 671 с. 12. Демин М. В. *Проблемы теории личности* / Михаил Васильевич Демин. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 167 с. 13. Платонов К. К. *Структура и развитие личности* / Константин Константинович Платонов. – М.: Наука, 1986. – 256 с. 14. Горностай П. П. *Социализация личности и психологические роли : материалы юбилейной конференции “Ананьевские чтения–97” [“Теоретические и прикладные вопросы психологии”]*. – СПб., 1997. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 325–334. 15. Марков Б. В. *Философская антропология: очерки истории и теории* / Борис Васильевич Марков. – СПб.: Лань, 1997. – 384 с. 16. Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций или переустройство мирового порядка* / С. Хантингтон // *Pro et contra*. – 1997. – Весна. – С. 114–147. 17. *Історія філософії. Проблема людини та її межі: [навчальний посібник]* / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Кирилова ; під ред. Н. Хамітова. – К.: Наукова думка, 2000. – 272 с. 18. Гарасимів Т. З. *Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія* / Тарас Зеновійович Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 420 с.

REFERENCES

1. Harasymiv T. Z. *Pryroda lyudyny v konteksti tsyvilizatsiynoho pidkhdou* [Human nature in the context of civilized approach]. Journal of Kharkov University of Internal Affairs. Kharkov: HNUVS Publ,

2007. Vol 37. Pp. 18-27. 2. Bekeshkina I. E. *Struktura lichnosti: metodologicheskii analiz* [Personality structure: methodological analysis]. Kiev : Naukova dumka Publ, 1986. 129 p. 3. *Kul'tura. Ideolohiya. Osobystist' : metodoloho-svitohlyadnyy analiz* [Culture. Ideology. Personality: methodological and ideological analysis]. L. Huberns'kyy, V. Andrushchenko, M. Mykhal'chenko. Kiev: Znannya Ukrayiny Publ, 2002. 272 p. 4. *Psikhologiya lichnosti : slovar'-spravochnik* [Psychology of personality: dictionary-Directory]. pod red. P. P. Gornostaya i T. M. Titarenko. Kiev : Ruta Publ, 2001. 320 p. 5. Uells G. *Krakh psikhoanaliza : ot Freida k Frommu* [The collapse of psychoanalysis from Freud to Fromm]. Moskov, 1968. P. 114. 6. *Teoriya lichnosti* [The theory of personality]. pod red. prof. V. F. Serzhantova. Leningrad : Izd-vo Leningrad. un-ta Publ. 1982. pp. 29–34. 7. Hornostay P. P. *Psykhologichni roli v strukturi osobystosti* [The psychological role in the structure of the individual]. Scientific studies of social and political psychology. Kiev, 2000. Vol. 2 (5). pp. 104–111. 8. Reinval'd N. I. *Lichnost' kak predmet psikhologicheskogo analiza* [Personality as a subject of psychological analysis]. Khar'kov : Izdatel'skoe ob"edinenie "Vishcha shkola" pri Khar'kovskom gosudarstvennom universitete Publ. 1974. 164 p. 9. *Filosofs'kyy slovnyk* [Philosophical Dictionary]. za red. V. I. Shynkaruka. Kiev : Holovna redaktsiya radyans'koyi entsyklopediyi Publ. 1986. 798 p. 10. Anan'ev B. G. *Izbrannye psikhologicheskie trudy* [Selected psychological works]. v 2 t. Moskov: Pedagogika Publ, 1980. Vol. 1. 229 p. 11. *Filosofiya : pidruchnyk* [Philosophy: Textbook]. za zah. red. prof. M. I. Horlacha, prof. V. H. Kremenya, prof. V. K. Rybalka. Kharkiv : "Konsum" Publ, 2001. 671 p. 12. Demin M. V. *Problemy teorii lichnosti* [Problems of the theory of personality]. Moskov: Izd-vo Mosk. un-ta Publ, 1977. 167 p. 13. Platonov K. K. *Struktura i razvitie* [The structure and development of personality]. Moskov: "Nauka"Publ, 1986. 256 p. 14. Gornostai P. P. *Sotsializatsiya lichnosti i psikhologicheskie roli : materialy yubileinoi konferentsii "Anan'evskie chteniya-97"* [Socialization of personality and psychological role: materials Jubilee Conference "Anan'evskij read 97"]. "Teoreticheskie i prikladnye voprosy psikhologii". SPb Publ, 1997. Vup. 3. Ch. 1. pp. 325–334. 15. Markov B. V. *Filosofskaya antropologiya: ocherki istorii i teorii* [Philosophical Anthropology: Essays on History and Theory]. SPb. : Izdatel'stvo "Lan" Publ, 1997. 384 p. 16. Khantington S. *Stolknovenie tsivilizatsii ili pereustroistvo miro-vogo poryadka* [The clash of civilizations or a reorganization of the world order]. Pro et contra. 1997. Vesna. pp. 114–147. 17. *Istoriya filozofiyi. Problema lyudyny ta yiyi mezhi : navchal'nyy posibnyk* [The history of philosophy. The problem of man and its limits: a tutorial]. N. Khamitov, L. Harmash, S. Kyrylova ; pid red. N. Khamitova. Kiev: Naukova dumka Publ, 2000. 272 p. 18. Harasymiv T.Z. *Pryrodni ta sotsial'ni determinanty formuvannya deviantnoyi povedinky lyudyny: filozofs'ko-pravovyy vymir: monohrafiya* [Natural and social determinants of formation of deviant human behavior, philosophical and legal aspects: monograph] L'viv: L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav Publ, 2012. 420 p.

Дата надходження: 16.12. 2016 р.